

XIX a. pabaigos lietuvių medicinos terminijos šaltinių ir jų terminų apžvalga

---

PALMIRA ZEMLEVIČIŪTĖ

Lietuvių kalbos institutas

1. ĮVADINĖS PASTABOS

Paskutiniai du XIX a. dešimtmečiai buvo svarbūs lietuvių tautos istorijoje: išaugo ir sustiprėjo tautinio atgimimo sąjūdis, buvo pradėta kurti bendrinė rašomoji lietuvių kalba, kilo liaudies švietimas. Ypač reikšmingas vaidmuo tenka tautinio atgimimo sąjūdžiui, kurį pradėjo „iš lietuvių tautos kamieno – valstiecių – kilusi inteligenčija“ (Palionis 1995: 224). Sąjūdžio dalyviai kovojo dėl lietuviškų mokyklų, spaudos draudimo panaikinimo ir gimtosios kalbos teisių viešajame gyvenime (ten pat, 225). Šis sąjūdis labai prisdėjo prie lietuviškos spaudos gausėjimo. Nors 1864 m. buvo uždrausta spauda lotyniškais rašmenimis, tačiau suaktyvėjo lietuviškų neperiodinių ir periodinių spaudinių leidyba ir platinimas (ten pat, 225).

Kazys Grinius (1866–1950) straipsnyje apie medicinos žinių populiarinimą Lietuvoje rašė, kad „tik nuo „Aušros“ laikų ir [medicinos] srityje pasirodo didesnis judėjimas“ (Grinius 1922: 4). Žymiai padaugėjo įvairių medicinos spaudinių: buvo leidžiamos lietuviškos medicinos knygelės, laikraščiuose ir kalendoriuose rašoma medicinos klausimais. Daugiausia tai buvo populiarinamieji, šviečiamieji spaudiniai. Jie svarbūs ne vien tik kaip to meto žmonėms naudingų sveikatos bei gydymo žinių ir patarimų rinkiniai, bet ir kaip lietuvių medicinos terminijos šaltiniai.

Straipsnyje apžvelgiamas septyniolikos metų laikotarpis (nuo 1883 iki 1899 m.). Šaltiniai rinkti iš Vaclovo Biržiškos bibliografijos ir Lietuvos TSR bibliografijos. Be to, naudotasi Kazio Griniaus ir Petro Avižonio sudarytais lietuvių medicinos ir higienos knygų sąrašais.

2. KNYGELĖS

XIX a. pabaigoje buvo išleistos 25 įvairios apimties lietuviškos medicinos knygelės (6 išspausdintos pakartotinai). Daugiausia jų išleista Mažojoje Lietuvoje. Didžioji dalis (17 knygelių) išleista svarbiausiamame to meto kny-

gų leidimo centre – Tilžėje. Kelios pasirodė ir kituose Mažosios Lietuvos miesteliuose (Bitėnuose, Priekulėje). Knygelės spausdintos ir už Mažosios Lietuvos ribų (Krokuvoje, Leipcige), trejetas jų buvo išspausdinta Amerikoje (Šenandore, Niujorke, Čikagoje).

Knygelės buvo leidžiamos skirtingo stiliaus rašmenimis. Didžiajai Lietuvai skirti rašiniai buvo spausdinami lotyniškais rašmenimis, nes čia didesnę įtaką darė lenkų kalba. Mažojoje Lietuvoje daugiau įtakos turėjo vokiečių kalba, tad jai skirti tekstai buvo spausdinami gotiškais rašmenimis. Kaip yra pažymėjęs Jonas Palionis, Mažojoje Lietuvoje šie rašmenys „buvo vartojami lietuviškuose spaudiniuose bemaž visą laiką (net ligi Antrojo pasaulinio karo)“ (ten pat, 24). Apžvelgiamojo laikotarpio medicinos knygelių daugiausia išspausdinta lotyniškais rašmenimis, o gotiškais rašmenimis išleistos tik trys.

Visas knygeles galima suskirstyti į dvi grupes. Vienos buvo originalios, t. y. parašytos lietuvių autorių, o kitos – verstinės. Daugiausia buvo išleista verstinė knygelių: versta iš rusų, lenkų ir vokiečių kalbų.

Kas rašė medicinos knygeles? Pirmiausia, žinoma, lietuvių gydytojai. XIX a. pabaigoje originalias knygeles išleido Jonas Šliūpas (1861–1944) (*Keli žodžei apie auginima /vaikų/*, 1886), Adomas Sketėris (1859–1916) su Stasiu Matulaičiu (1866–1956) (*Kaip atsiginti nuo koleros ir kiti naudingi skaitymai*, 1893). 1893 m. A. Sketeris iš rusų kalbos išvertė knygelę *Pamokinimas, kaip nûg cholieros gintiesi*. Antanas Vileišis (1856–1919) 1895 m. išleido savo pirmąją iš lenkų kalbos verstą knygelę *Ką daryti, kad sveiki butume ir ilgai gyventume*, o 1899 m. – verstinę knygelę *Patarmės moterims, kurios nori buti sveikos*. Lietuviškajai medicinos terminijai kelią skynė Jonas Basanavičius (1851–1927). 1898 m. Šenandore buvo išspausdintas jo liaudies medicinos terminų žodynėlis *Medega musu tautiškai vaistinykystai*.

Medicinos knygeles rašė ne tik gydytojai, bet ir kiti lietuvių inteligentai. Juozas Tumas-Vaižgantas (1869–1933) parašė dvi knygeles, kurios buvo išleistos 1898 m. Viena jų originali *Gydymas nuo patrakimo ir nuo raupu jiezniečių*, o kita versta iš vokiečių kalbos – *Ką sako apie blaivystę L. N. Tolstoi ir vokiečių profesoriai?*. Petras Vileišis (1851–1926), iš profesijos inžinierius, beje, uolus knygų leidybos organizatorius ir rėmėjas, aktyviai reiškėsi ir medicinos srityje. Jo plunksnai priklauso net 4 (daugiausia verstos) medicinos knygelių. 1886 m. P. Vileišis išleido knygelę *Svarbiausios žmonių ligos* (pakartotinai išspausdinta 1899). 1898 m. pasirodė jo versta knygelė *Pirminė pašalpa umai susirgus teipogi Geralai alkokoliniai ir taboka*,

1899 m. – iš lenkų kalbos versta knygelė *Džiova ir kaip tos ligos apsiaugoti* ir tais pačiais metais jo parengtas *Pamokinimas kaip nuo pagedimo apsaugoti žmones, pagedusių šunų aprietus*. Publicistas, kultūros veikėjas Juozas Adomaitis-Šernas (1859–1922), remdamasis nelietuvių autorų darbais, parengė didelę apimties (132 puslapių) knygelę *Hygiena arba Moksłas apie užlaikymą sveikatos*, kuri buvo išleista 1897 m. Čikagoje. Žymus Mažosios Lietuvos visuomenės veikėjas, spaudos leidimo organizatorius ir platintojas, publicistas (žr. Zinkevičius 1992: 25) Martynas Jankus (1858–1946) 1899 m. Bitėnuose išleido knygelę *Apfwaiginantis Gērimas wifu bēdu priežastis*.

Tuo metu pasirodė ir tokią knygelį, kurios spaudoje sulaukė gydytojų kritikos. Tai buvo Antano Skinderio knygelės. 1895 m. pasirodė jo *Budai gydymo nekurių ligų*. Antai P. Avižonis rašė: „kaip kitose raštijos srityse, taip ir medicinos dalyje yra šale gerų, jteiktinų veikalų, ir visokio šlamšto“ (Avižonis 1909: 14). Ši knygelė, anot autoriaus, kaip tik „prie tokio laukan išmestino šlamšto priguli“ (ten pat, 14). K. Grinius apie šią, pasak jo, daktarknygę, rašė: „tie, kurie pagal savo išmanymą, niekad nesimokinę daktarystės, ir jos nišmanydami, puolasi arba gydyti, arba knygas apie gydymą rašyti, toki sunkiai prasikalsta, daro darbą nedorą, nes tik blédį ir kančias nereikalingas gali žmogui padaryti“ (Grinius 1895: 117). Pasak St. Matulaičio, šios knygelės kenksmas yra „gryna kuniškas, fiziškas“ (Matulaitis 1895: 162). Akivaizdu, kad tiek P. Avižonis, tiek K. Grinius ir St. Matulaitis, medicinos mokslo žinovai, šitą knygelę išpeikė iš dalykinės pusės, nes jos autorius, būdamas kunigas, negalėjo kompetentingai rašyti medicinos klausimais. Kita vertus, knygelę vertinant vien terminologijos atžvilgiu, galima pastebėti, kad autorius vartojo tokius medicinos terminus, kokie yra ir minėtų gydytojų raštuose.

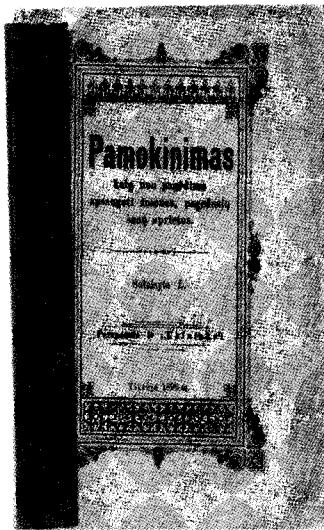
Šiuo laikotarpiu Tilžėje buvo išleistos 6 knygelės apie alkoholi (2 iš jų – pakartotinai). Būta įvairių nuomonių dėl to, ar jas galima priskirti prie medicinos leidinių. P. Avižonis knygeles apie alkoholi ir tabaką buvo įtraukęs į savo parengtą medicinos ir higienos knygų sąrašą, o K. Grinius, priešingai, jų nelaikęs medicinos knygelėmis: „tyčia nejdėta priešalkoholinių ir prieštabakinių brošiūrų, nes jos daugiau moralinio, negu medicininio turinio“ (Grinius 1922: 6). Pasklidžius šias knygeles, galima sutikti su K. Griniumi. Iš tiesų, jose buvo skleidžiama blaivybės idėja, taigi apie girtuoklystę daugiau buvo rašoma moraliniu atžvilgiu ir ji traktuojama kaip nuodémė negu kaip liga. Tačiau šiose knygelėse vis dėlto šiek tiek liečiami ir medicinos dalykai. Antai knygelės *Girtybe, baisybe ir sunkybe to grieko* (autorius nenu-

rodytas, 1891) vienas skyrelis skirtas medicinai – *Ką apie girtybę gyditojai sako*, o G. Tiumelos knygelės *Arielka yra nuodai, paeinantis iš girtybės, ir kokiui budu galima kiekvienam išsigydyti nuo girtybės* (1893) pirmojoje dalyje apie alkoholį rašoma medicininiu požiūriu. Taigi šiame straipsnyje laikomas P. Avižonio nuomonės.

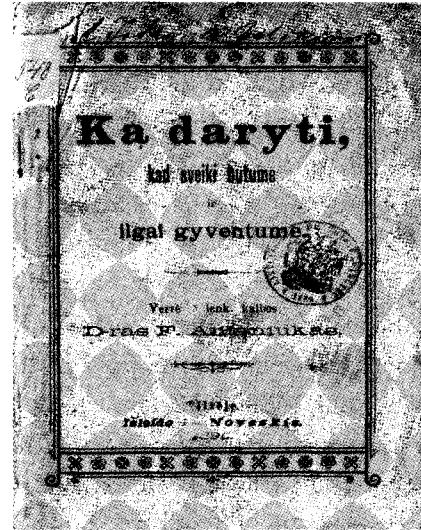
Anuo metu labai populiarū ir paklausiai buvo vokiečių autoriaus Adolfo Richterio knygelė *Ligoniū Prietelius. Kelrodys wisiems tiems, kurie prie atfirandancziū Ligū patys saw pirmąją Pagalbą prifiteikti nor ir tai Progai geras Namū Pryprowas ifitiekти welyjas*. Joje pateikti vaistų aprašymai su ligonių atsiliepimais, nuo kokių ligų ar negalavimų kokie vaistai jiems yra pagelbę. Remiantis bibliografiniais duomenimis, šios iš vokiečių kalbos verstos ir gotiškais rašmenimis išleistos knygelės per 1878–1898 m. laikotarpi išėjo net 21 leidimas. Spėjama, kad pirmasis leidimas buvo verstas Aleksandro Kuršaičio ir pasirodė Leipcige apie 1878 m.

Pridurtina tai, kad slaptumo sumetimais knygelės buvo pasirašomos slapyvardžiais ar slapyraidižiais, pvz.: Petras Neris, Vaistininkas, F. Antaniukas, Sveiklinkis, L., A. V., o kai kurių knygelių autoriai ar sudarytojai iš viso nebuvo nurodomi. Beje, buvo slepiami ir išleidimo duomenys. Antraštiniame puslapyje dažnai buvo rašoma klaudinga leidimo vieta (dažniausiai Vilnius, Juozapo Zavadskio spaustuvė) ir metai. Tai kontrafakciniai spaudiniai.

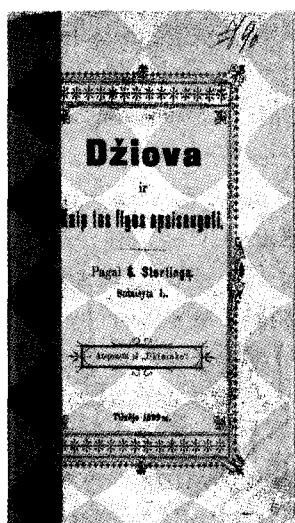
1 pav. Pamokinimas kaip nuo pagedimo apsaugoti žmones, pagedusių šunų aprietus. 1899

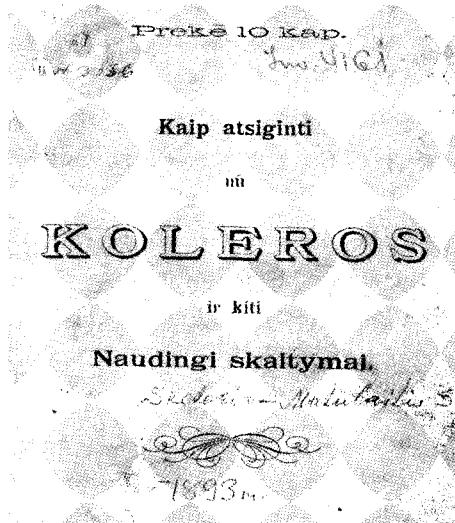
2 pav. Ką daryti, kad sveiki butume ir ilgai gyventume. 1895

3 pav. Džiova ir Kaip tos ligos apsaugoti. 1899

4 pav. Kaip atsiginti nuo koleros ir kiti
Naudingi skaitymai. 1893

3. MEDICINOS STRAIPSNIAI LAIKRAŠČIUOSE

XIX a. pabaigos laikraščiuose paskelbtas didelis pluoštas medicinos straipsnių ir straipsnelių. Mažojoje Lietuvoje ir Amerikoje leistų penkioliokoje laikraščių rasta daugiau nei pusantro šimto straipsnių medicinos ir su ja susijusių mokslų klausimais. Kai kurie straipsniai buvo tēstiniai ir išleisti atskiromis knygelėmis.

1883–1899 m. Tilžėje leistuose *Aušros* (1883, 1885–1886), *Varpo* (1889–1891, 1895–1897) ir *Ūkininko* (1890–1893, 1895–1899) laikraščiuose medicinos straipsnus spausdino žymūs Lietuvos gydytojai ir visuomenės veikėjai – Jonas Basanavičius, Vincas Kudirka, Adomas Sketeris, Stasys Matulaitis, Kazys Grinius, Antanas Vileišis, Petras Avižonis.

Jau pirmaisiais *Aušros* leidimo metais medicinos straipsnį paskelbė J. Basanavičius. 1889 ir 1895 m. ilgus tēstinius straipsnus *Varpe* spausdino V. Kudirka.

Atkreiptinas dėmesys į 1897 m. *Varpe* pasirodžiusį Mikalojaus Kuprevičiaus (1864–1932) straipsnį *Lietuviški ligų vardai*. Šis straipsnis iš visų kitų išskirtinas todėl, kad Jame prabilta apie medicinos terminų lietuviškumą. Jo autorius ragino gydytojus vietoj skolintų vartoti lietuviškus ligų vardus: „užtatai šitas surašas bus naudingas ir tiems gydytojams žinoti, kurie nenorii duoti vietos mokslo medicinoje *gumbui*, *nikuliui* ir tt, o atsiremdami

ant tradicijos naikina lietuviškus ligų vardus, įkalbinėdami žmones, buk tai gumbo nėra, nikulio nėra, o yra tik *katars*, *zapalenija*, *parkos*, ir kitoki slavizmai“ (Kuprevičius 1897: 41), ir pats pateikė apie 60 lietuviškų ligų vardų su lotyniškais arba graikiškais atitikmenimis.

Straipsnių gausumu ir temų įvairove ypač pasižymėjo Tilžėje varpininkų leistas *Ūkininko* laikraštis. Per pirmuosius dešimt laikraščio leidimo metų (1890–1899) Jame buvo išspausdinta per 50 medicinos straipsnių, pavyzdžiui, tokiomis antraštėmis: *Apie džiovą*; *Apie kirmėles pas vaikus*; *Apie lizdininkus*; *Apie pasiutimą*; *Apie rauples*; *Apie ronų (opų) gydymą*; *Apie tabaką*; *Ar yra liga kaltunas?*; *Ar reikia leisti kraują?*; *Geltligė*; *Ką daryt, kada pirštą suka*; *Ką daryti nusideginus*; *Kaip apsieiti sergant akių ligomis*; *Kaip apsieiti sergant šiltine?*; *Kaip atgaivinti prigėrusį*; *Kaip gydyti skilvio (pilvo) ir žarnų ligas*; *Kaip užlaikyti kraujo bėgimą*; *Kas reikalinga sveikatai?*; *Kas tai yra liga gumbas?*; *Miškas ir sveikata*; *Naujas vaistas prieš difteritą*; *Reumatizmas stagiūsis*.

Po žiupsnelį medicinos straipsnių aptikta Tilžėje ējusiuose *Šviesos* (1887–1888, 1890), *Žemaičių ir Lietuvos Apžvalgos* (1890–1891, 1894) ir *Tėvynės Sargo* (1897–1898) laikraščiuose. Išskiria gotiškais rašmenimis spausdintas *Kaimyno* (1896–1899) laikraštis. Jame buvo skelbiami trumpučiai (kartais tik vieno sakinio) medicinos patarimai *Naudingų pamokinimų* skyrelyje (išspausdinta per 100 įvairių patarimų).

Medicinos straipsniai spausdinti ir Amerikoje ējusiuose *Lietuviškojo Balso* (1882, 1885), *Vienvės Lietuvninkų* (1890–1891, 1894–1895, 1897), *Naujos Gadynės* (1894–1895), *Ryto* (1896–1897), *Lietuvos* (1896–1897) ir *Tėvynės* (1896) laikraščiuose. Apimtimi išskiria 1890 m. *Vienvėje Lietuvninkų* skelbtas Daktaro slapyvardžiu pasirašiusio autoriaus net per 9 numerius ējės ilgas tēstinis straipsnis *Medicina ir Valstija* su paantraštėmis *Moteris ir ligos*, *Vaikai*, *Liga ir piktadejyste*.

Visi straipsniai turėjo bendrą bruožą – jie, kaip ir knygelės, buvo pasirašomi slapyvardžiais, pvz.: Hygiénos Tarnas, Atgaivys, Draugaitis, Vaistininkas, Bendraitis, Gydytojas, Svirplys, Daktaras, arba slapyraidižiais, pvz.: A. D., K. Gr., G. K., B., Sl., D., P. A., A. V., o kai kurie ir visai be parašo.

4. MEDICINOS DALYKAI KALENDORIUOSE

Spaudos draudimo laikotarpiu greta Mažojoje Lietuvoje leistų lietuviškų knygų ir laikraščių svarbią vietą užėmė kalendoriai. Daugiausia jų buvo išspausdinta Tilžėje. Tai *Lietuviszkas Auszros Kalendorius* (1884–1885),

Lietuviškos Kalendros (1884, 1892, 1894, 1896–1898), *Lietuviszkas Kalendorius* (1885, 1890–1891, 1893), *Lietuvos Ukinjku Kalendorius* (1886–1887), „*Tilžės Keleivjo“ Kalendros* (1886–1887, 1889, 1893–1894), *Kalendorius, arba Metskajtlus, ukiškasis* (1887), *Lietuviškos kalendros su abrozais* (1890, 1895–1899), *Tikras tėvyniškas kalendorius* (1896–1897), *Ukiszkasis Kalendorius* (1897, 1899). Kalendoriai taip pat dar leisti Priekulėje (*Evangeliskos Kalendros*, 1890, 1895, 1898), Klaipėdoje (*Lietuviszkos Kalendros*, 1884–1887, 1891, 1897; *Lietuviškosios kalendros*, 1887–1888, 1899; *Didžiosios lietuviškos kadagio kalendros*, 1899) ir Bitėnuose (*Kalendros*, 1898). Amerikoje pasirodė *Kalendorys del lietuvninku Ameryke* (1898–1899). Iš 15 paminietyų kalendorių net 8 buvo išspausdinti gotiškais rašmenimis. Dėl cenzūros dažnai buvo klastojami jų leidimo duomenys, antraštiniame puslapyje nurodant klaidingą leidimo vietą ir metus.

Kalendoriuose, be grožinės literatūros kūrinių, įvairių mokslo žinių, kasdieniniams gyvenimui naudingų patarimų, buvo rašoma ir apie sveikatos bei gydymosi dalykus. 1884–1899 m. leistuose kalendoriuose medicinos patarimai daugiausia buvo spausdinami tam tikruose skyreliuose, kaip antai: *Visokie naudingi pamokinimai; Pamokinimai; Naudingi pamokinimai; Naminis liekorius; Sveikatos parodos; Namų priprovos*. Keliuose kalendoriuose yra ir medicinos straipsnių. 1885 m. *Lietuviszkame Auszros kalendoriuje* J. Šliūpas paskelbė 2 straipsnius, o 1890 m. *Lietuviszkame Kalendoriuje* buvo aprašyta 13 ligų ir jų gydymas.

5. MEDICINOS PROBLEMATIKA

XIX a. pabaigos lietuviškose medicinos knygeliše ir laikraščių straipsniuose daugiausia rašyta apie opiausias to meto žmonių sveikatos problemas – užkrečiamąsias ligas, jų priežastis, būdingiausius požymius, gydymą ir profilaktiką. Taip pat nemažai rašyta apie moterų ligas, sveikatos saugojimą ir priemones jai palaikyti, kūdikių auginimą ir priežiūrą, lagonių slaugymą, alkoholį, tabaką ir jų daromą žalą, kaip susirgus pačiam gydytis, kokius vaistus vartoti, kaip suteikti pirmąją pagalbą susižalojusiam žmogui kol atvyks gydytojas ir kt.

Reikėtų pažymėti *Kaimyno* laikraštį, kuris tiek medicinos klausimais, tiek jų pateikimo forma labiau šliejasi prie kalendorių. Beje, yra ir sutapimo atvejų, t. y., kai tie patys patarimai išspausdinti ir kalbamame laikraštyje, ir viename iš kalendorių. Taigi laikraštyje gana glaustai rašyta apie namines „priprovas“, vaistinguosius augalus nuo visokių ligų ir negalavimų. Be to,

apie kai kuriuos iš jų rašyta ne viename laikraščio numeryje. Tačiau tokiais atvejais vaduotis nuo jų siūlytos skirtinės gydymo priemonės. *Kaimyno skaitytojai galėjo sužinoti, kaip, pavyzdžiu, gydytis nuo pūslės mėslungio, vandens ligos, lovos šlapinimo, išblyškimo, galvos skaudėjimo, skilvio priglemėjimo, odos niežėjimo, valgio nenorejimo, kaip sustabdyti žaksėjimą, sustiprinti silpnas akis ir pasigaminti akių vandenį, nuo kokių ligų gelbsti bruknės, alksnių lapai, pupų žiedai, ievų žievė, medus, zuikio ar avies taukai.*

Kalendoriuose apie medicinos dalykus rašyta trumpiau ir paprasčiau. Juose skelbta daug praktinių patarimų, kokius naminius vaistus ir kaip reikėtų vartoti nuo įvairių ligų ir negalavimų, kaip antai: *kaulų ir dantų gėlimo, kruvino viduriavimo, kojų šalimo, plaukų slinkimo, nudegimo, kraujo stokos, bitės gylio*, be to, kaip tokią vaistų pasigaminti.

6. MEDICINOS TERMINAI

Straipsnyje nesiekama nuodugniau nagrinėti apžvelgtų spaudinių medicinos terminų, pateiksime tik bendresnius pastebėjimus. Pagal išlikimą iki mūsų dienų, įsigalėjimą dabartinėje medicinos terminijoje jie skiriami į 2 grupes. Pirmąją grupę sudaro terminai, kurie yra išlikę ir dabar vartojaomi kaip oficialūs medicinos terminai. Terminai, kurie nebevartojami kaip oficialūs, nors šnekamojoje kalboje gali pasitaikyti, sudaro antrają grupę.

6. 1. Išlikę terminai

Iki mūsų dienų išliko lietuviški žmogaus kūno dalių ir organų, jų gaminamų skysčių pavadinimai, pvz.: *akys*¹ LietB 1885 5 19, *alkunė* Szv 1890 8 268, *antakis* V 1890 9 138, *aszaros* V 1889 4 60, *ausys* LietB 1885 5 19, *barzda* TS 1898 2 4, *blakstienos* Sžl 1886 32, *blauzdos* Grm 1893 9, *blužnis* LAK 1885 53, *burna* Mtv 1898 7, *dantys* U 1895 6 45, *galva* Kd I 1895 1, *gerklė* U 1895 6 45, *gimda* V 1897 1 9, *gomurys* Sžl 1886 17, *gyslos* Tvn 1896 1 8, *inkstai* A 1885 9/10 157, *kaklas* Sžl 1886 18, *kakta* V 1889 3 41, *kasa* V 1889 8 120, *kaulai* U 1898 3 39, *kepenys* A 1885 9/10 156, *kirksznys* U 1892 6/7 233, *kojos* Kd I 1895 3, *kraujagyslė* Kak 1893 26, *kraujas* Szv 1887 1 32, *kremslės* U 1898 3 41, *krutinė* Kd I 1895 10, *krutis* Grm 1893 13, *kvēpavimo takai* V 1889 11 52, *liežuvis* A 1883 5 139, *lupos* Kd I 1895 10, *nagas* U 1898 3 39, *nugara* U 1898 3 39, *nugarkaulis* A 1885 10/11 320, *pakauszis* A 1885 10/11 322, *peczai* Szv 1890 8 267, *pilvas* Kd

¹ Terminai pateikiami autentiška forma. Kai kurie iš jų nuo dabar vartojamų terminų skiriasi rašyba.

I 1895 11, *pirštas* U 1898 3 40, *plonosios žarnos* U 1897 12 183, *płauczai* A 1883 4 113, *prakaitas* V 1889 12 184, *rankos* V 1889 1 9, *raumuo* VienL 1890 24 5, *sąnariai* U 1898 3 39, *seilės* U 1895 21 166, *smakras* Mtv 1898 7, *smegenys* Hyg 1897 92, *smilkiniai* TS 1898 2 3, *sprandas* TS 1898 2 5, *stemplė* U 1890 3 39, *storoji žarna* Tvn 1896 1 7, *strenos* U 1897 12 182, *širdis* Kd I 1895 10, *szonkaulai* Sžl 1886 22, *szlapimas* A 1883 4 113, *tulžis* U 1897 12 183, *viduriai* A 1885 9/10 156, *vokai* U 1897 3 42, *žandas* V 1889 3 41, *žarnos* Kd I 1895 11, *žastas* A 1885 10/11 323, *žiedas* U 1892 4/5 141 (žiedas 4. anat. „apskrita organo dalis“ LKŽ.). Dauguma šių pavadinimų buvo vartojami jau XVI–XVII a. lietuvių raštijoje.

Taip pat yra nemažai išlikusių ir dabar tebevartojamų lietuviškų ligų ar negalavimų pavadinimų, pvz.: *dedervinė* V 1890 7 106, *dieglys* U 1892 1 18, *drebulys* V 1889 3 41, *drugys* Džla 1899 22, *dusulys* LietB 1885 2 6, *geltonasis drugys* U 1895 15 117, *gelta* V 1897 1 10, *Juriū liga* LigPr 1883 25, *karpa* Kaim 1897 39 312, *karsztligē* Mtv 1898 11, *kosulys* U 1896 20 154, *mėšlungis* Pm I 1899 15, *miežis* V 1897 3 42, *nemiga* LietB 1885 2 6, *niežai* Szv 1888 3 78, *opa* U 1896 13 100, *plaučių uždegimas* V 1890 7 106, *priepuolis* Džla 1899 8, *prietvaras* V 1897 1 10, *puliai* U 1896 17 131, *raupai* Džla 1899 3, *riemuo* U 1896 4 30, *silpnaprotystė* V 1895 9/10 157, *słoga* LKa 1890 28, *šašai* Rodm 1895 6, *szunvotės* Sžl 1886 12, *vémimas* Szv 1890 5 134, *vėžys* V 1889 4 60, *Widuriawimas* LigPr 1883 36, *vidurių užkietėjimas* V 1889 12 184, *vilkas* V 1891 4 56, *wiβtakis* TKK 1887 90, *votis* U 1895 13 99, ir kitas medicinos sąvokas įvardijančių terminų, pvz.: *gimdymas* U 1892 4/5 140, *kvėpavimas* VienL 1894 46 554, *liga* A 1883 4 110, *ligonis* TKK 1887 92, *nėstumas* Sžl 1886 54, *nevaisingumas* VienL 1890 24 5, *randas* U 1896 17 131, *skiepijimas* V 1890 9 138, *sveikata* Hyg 1897 1, *vaisingumas* VienL 1890 24 4, *vaisius* U 1892 4/5 136, *virksztelė* U 1892 4/5 140.

Spaudiniuose gausu išlikusių tarptautinių medicinos terminų². Tai medicinos mokslo šakų pavadinimai, pvz.: *akušerija* V 1896 2 24, *chirurgija* V 1890 8 123, *hygiēna* V 1889 1 8, *patologija* VienL 1890 36 7, *psychijetrija* V 1895 9/10 155; žmogaus kūno organų ir skysčių pavadinimai, pvz.: *arterijos* LietB 1885 6 22, *kapillarai* A 1885 10/11 321, *limfa* Gpri 1898 11, *nervas* VienL 1890 24 5, *vena* U 1891 9 417; ligų pavadinimai, pvz.: *alkoholizmas* VienL 1890 38 9, *anaemija* VienL 1890 28 5, *apopleksija* VienL 1890 28 5, *cholera* ŽLA 1894 11 82, *dizenterija* U 1897 9 131, *epilepsija* U 1897 12

² Kai kurie tarptautiniai terminai dabar turi ir lietuviškų atitikmenų.

185, *ergotizmas* V 1890 2 20, *gangrēna* LUK 1886 47, *gonoréja* VienL 1890 38 8, *histerija* U 1897 12 185, *influenca* LKal 1896 109, *kataras* Kaim 1898 27 216, *kretinizmas* VienL 1890 28 4, *migrena* Zglkd 1885 12, *neuralgije* LigPr 1883 45, *neurasthenija* U 1897 12 185, *nymfomanija* VienL 1890 24 5, *paralyžius* TS 1897 8 3, *podagra* TS 1897 8 2, *pneumonija* VienL 1890 30 5, *rachitas* U 1897 12 183, *skorbutas* V 1889 3 41, *soliteris* U 1897 8 121, *tifas* V 1890 8 124; vaistų ir kitų gydymo priemonių pavadinimai, pvz.: *boraksas* U 1897 8 121, *chininas* V 1889 12 184, *chloroformas* VienL 1890 37 8, *eteris* LKal 1898 88, *glicerinas* TS 1898 5/6 51, *jodas* VienL 1891 52 621, *jodoformas* U 1895 28 142, *kamparas* Kak 1893 20, *karbolis* Kaim 1897 25 182, *lanolinas* Kaim 1897 39 312, *morfinas* V 1889 2 20, *ricinos aliejus* V 1890 2 21, *taninas* LAK 1885 64, *termometras* U 1896 24 188, *terpentinas* Džla 1899 14, *vata* UK 1897 33, *vazelinas* Rodm 1895 4; tyrimo būdų pavadinimai, pvz.: *auskultacija* LAK 1885 58, *perkusija* LAK 1885 58; kitas medicinos sąvokas įvardijantys terminai, pvz.: *amputacija* VienL 1890 27 4, *anomalijos* V 1890 4 54, *bakterijos* Džla 1899 6, *bromizmas* VienL 1890 28 4, *dezinfekcija* Pchg 1893 15, *dijeta* VienL 1890 28 4, *eklampsija* VienL 1890 28 5, *epidemijos* V 1889 12 184, *fagocitai* V 1890 9 138, *hypertrophija* VienL 1890 28 4, *homeopatija* V 1890 7 97, *inokuliacija* VienL 1890 27 5, *kacheksija* VienL 1890 30 5, *karantinas* V 1890 8 123, *konvulsijos* V 1889 3 41, *manija* VienL 1890 37 9, *melancholija* ŽLA 1891 4 30, *mikroorganizmai* V 1889 12 184, *operacija* V 1889 2 21, *organas* V 1890 5 68, *pulsas* V 1889 3 41, *simptomai* V 1891 4 57, *terapija* V 1889 10 153.

6. 2. Neišlikę terminai

Didžiausias pluoštas, be abejo, yra dabar nebevartojamų medicinos terminų. Juos būtų galima skirstyti į 2 grupes. Pirmai grupei priskirtini *Lietuvių kalbos žodyne* fiksoti terminai:

a) žmogaus kūno dalių, organų ir jų gaminamų skysčių pavadinimai, pvz.: *audos* V 1889 2 22 (‘*auda* 3. žr. *audinys* 2. anat. „vienodas funkcijas atliekančių ląstelių grupė“ LKŽ), *dirksnys* A 1885 10/11 320 (‘*dirgsnis* 2. „*nervas*“ LKŽ), *gimtinė* U 1892 4/5 147 (*gimtinė* 3. žr. *gimtuvė* 3. anat. „*gimda* (uterus)“ LKŽ), *gyvgyslė* U 1891 9 417 (*gyvgyslė* „*arterija, vena*“ LKŽ), *grobai* LietB 1885 2 6 (*grobas* 3. „*žarna; tiesioji žarna*“ LKŽ), *jaknos* U 1897 12 184 (‘*jecknos* anat. „*kepenys*“ LKŽ), *koserė* U 1896 20 154 (*koserė* 2. „*ryklė; burna*“ LKŽ), *krekenos* („*Moterų krutys pritvinksta ne pienu, bet gelsvu skystimu, kuris vadinas i krekenomis*“) Grm 1893 14 (plg. *krekenos*

žr. *krekena* 1. „tik apsiveršiavusios ar tuoj apsiversiuosiančios karvės pienas“ LKŽ_e), *kryžius* Sžl 1886 3 (*kryžius* 8. „žemutinė nugaros dalis; kryžkaulis“ LKŽ_e), *motē* Sžl 1886 52 (^*motē* 6. anat. „gimda“ LKŽ_e), *narys* Mtv 1898 9 (^*narys* 1. „sąnarys“ LKŽ_e), *perklodai* U 1890 4 60 (*perklodas* „pertvara: Krūtinės perklodas (diafragma)“ LKŽ_e), *pilvaploné* V 1895 9/10 156 (*pilvaploné* žr. *pilvaplévé* anat. „pilvo plévé (peritoneum)“ LKŽ_e), *skilwis* LietB 1885 5 19 (*skilvys* 3. „skrandis, pilvelis“ LKŽ_e), *šaliniai* U 1896 20 154 (^*šalinis* 2. „gomurio migdolas“ LKŽ_e), *szarvai* U 1892 4/5 146 (^*šarvai* 1. „nuovalos, ploviniai (po gimdymo)“ LKŽ_e), *žabtai* Mtv 1898 13 (*žabtai* 2. menk. „burna, lūpos“ LKŽ_e);

b) ligų pavadinimai, pvz.: *baltiejie žiedai* Pm I 1899 4 (*balti žiedai* „mènesinès“ LKŽ_e) (dar plg. *baltoji liga* V 1897 3 41), *blykszlé* A 1885 10/11 321 (*blykšlé* „išbalimas“ LKŽ_e), *breiné* Kaim 1899 7 55 (x *breiné* (vok. Bräune) „tokia kaklo liga, difteritas“ LKŽ_e), *dygulys* (*lielisza*) Szv 1888 1/2 60 (*dygulys* 2. „dieglys“ LKŽ_e; *lieliša* žr. *lieleša* 2. „dieglys šone, ppr. nuo greito éjimo, bégimo“ LKŽ_e), *grizas* V 1897 3 41 (^*grizas* 1. „nikstelėjusio ir pervargusio sąnario skausmas su girdždėjimu; grieželė, griežimas“ LKŽ_e), *gumbas* V 1897 1 9 (*gumbas* 4. „pilvo sloga ar šiaip koks vidurių sopulyς; didelis vidurių gélimas“ LKŽ_e), *gurklys* V 1897 3 42 (*gurklys* 2. „pasma-kré (žmogaus ar gyvulio), paliaukis“ LKŽ_e), *irmédé* V 1897 3 42 (*irmédé* „peršalus, pervargus ar nusigandus gauta liga“ LKŽ_e), *kaulaëdis* Szv 1888 1/2 62 (*kaulaëdis* „tokia kaulų liga“ LKŽ_e), *kaulligé* Sžl 1886 36 (*kaulligé* „kaulų liga, kaulų gélala, podagra, paralyžius“ LKŽ_e), *kraujaligé* Kd I 1895 22 (*kraujaligé* 2. „kraujo liga“ ar 3. „kruvinoji“ (?) LKŽ_e), *krúpos* Sžl 1886 15 (^*kruopos* „difterija“ LKŽ_e), *landune užnagine* Zglkd 1885 34 (*landūnė* žr. *landuonis* 1. med. „votis piršto gale (po nagu), aptaka, éduonis (Panaritium)“ LKŽ_e), *nikulys* V 1897 3 42 (^*nykulys* 1. „nykimo, džiūvimo liga“ LKŽ_e), *nosligé* Sžl 1886 35 (*nosligé* „nosies liga, jnosis“ LKŽ_e), *númirulys* VienL 1890 36 8 (^*nuomirulis* žr. *nuomaras* med. „tokia nervų liga, epilepsija“ LKŽ_e), *pagedimas* V 1897 3 42 (*pagedimas* 3. „pašélimas, pasiutimas“ LKŽ_e), *papauskai* U 1892 6/7 234 (*papauskas* 1. „spuogas, skaudulys“ LKŽ_e), *pilvavimai* VienL 1891 52 620 (*pilvavimas* → *pilvuoti* 1. „viduriuo-ti“ LKŽ_e), *plautis* LwKal 1887 70 (^*plautis* 1. „sloga“ LKŽ_e), *raudonoji liga* (*žiedai, skalbiniai*) V 1897 3 42 (*žiedas* 6. „mènesinès“ LKŽ_e; *skalbiniai* 2. „mènesinès, menstruacija“ LKŽ_e), *rietenos* V 1897 3 42 (^*rietena* 11. med. „pienligé (soor)“ LKŽ_e), *saldžioji votis* Rodm 1895 15 (*saldžioji votis* „la-bai niežtintis išbérimas, egzema“ LKŽ_e), *sausgéla* V 1890 2 21 (*sausgéla*

1. „kaulų, sąnarių gėlimas, reumas“ LKŽ_e), *silpnaregystē* LietB 1885 2 6 (*silpnaregystē* „regėjimo silpnumas“ LKŽ_e), *slapdrugys* U 1895 25 117 (*slapdrugys* „slaptinis drugys (tokia liga“ LKŽ_e), *stabas* LKal 1896 109 (*stabas* 6. „podagra“ LKŽ_e), *styris* V 1889 1 9 (*styris* 2. med. „stabligė, stabas“ LKŽ_e), *sunkenybė* V 1897 3 42 (*sunkenybė* 5. „krūtinės užgulimas, dusulys, astma“ LKŽ_e), *šamas* U 1897 8 21 (³x *šamas* (vok. Schwamm) „tokia kūdikių burnos liga, pienligė“ LKŽ_e), *szaszbaudžiai* U 1892 6/7 233 (*šašbaudžiai* 1. žr. ¹*šašbaudys* 2. „šašas, piktovė“ LKŽ_e), *šokis* *švento Vito* U 1897 12 184 (*šventojo Vito* *šokis* med. „nervų liga, pasireiškianti nevalingais raumenų traukuliais, chorėja“ LKŽ_e), *tryda* Rodm 1895 16 (*tryda* 1. „viduriavimas, greitoji“ LKŽ_e), *vištalupys* V 1897 34 2 (*vištalupys* žr. *vištalaktis* 4. „vištakumas (hemeralopia“ LKŽ_e);

c) kitas medicinos savokas įvardijantys terminai, pvz.: *daktaravimas* A 1885 10/11 325 (*daktaravimas* → *daktarauti* 1. „būti daktaru, gydytoju“ LKŽ_e), *daktarystė* Gpri 1898 11 (*daktarystė* „daktaravimas, daktaro, gydytojo profesija“ LKŽ_e), *drapanės* Pm I 1899 7 (*drapanės* „ménésinės, skarinės“ LKŽ_e), *galvasuktis* Pchg 1893 26 (*galvasuktis* žr. *galvasukis* 2. „kaitulys, kvaitulys“ LKŽ_e), *gydykla* Kd I 1895 32 (*gydykla* 1. „gydymo ištaiga, ligo-ninė, sanatorija; kurortas“; šis žodis anuomet turėjo ir kitą – vaisto – reikšmę: „Tas gidiklas galima gauti užrubežinesę aptiekose“ (LKa 1890 29), plg. *gydykla* 2. „gydymo priemonė, vaistas“ LKŽ_e), *gydūklės* NGad 1894 21 11 (*gyduoklė* žr. *gyduolė* „gydomoji žolė, vaistas“ LKŽ_e), *gryželė* (*gryž-delė*) Szv 1888 1/2 61 (*gryždėlė* 1. žr. *gryžda* 1. „gryždėjimas (sąnario), grižas“ LKŽ_e), *ligonbutis* U 1892 6/7 236 (*ligonbutis* 1. „ligoninė“ LKŽ_e), *sznairumas* VienL 1890 28 5 (*šnairumas* → 1 *šnairas* 2. „kreivomis akimis, žvairas“ LKŽ_e), *tyniai* U 1896 20 154 (²*tynis* „patinimas, sutinimas“ LKŽ_e), *vaistymas* VienL 1890 38 8 (*vaistymas* → *vaistyti* „gydyti“ LKŽ_e), *vaistitojas* Pchg 1893 5 (*vaistytojas* 1. „gydytojas“ LKŽ_e).

Antrai grupei priklauso *Lietuvių kalbos žodyne* nefiksuoti terminai. Juos galima būtų skirstyti į 2 pogrupius. Pirmam pogrupui priskiriami terminai, kurių reikšmės nustatytos remiantis šaltinio tekstu:

a) kūno dalies pavadinimas, pvz., *kurksztena* Mtv 1898 19 (J. Basanavičius greta šio žodžio pateikė lotynišką atitikmenį *brachium* (plg. *brachium* 1. „žastas“ MTŽ);

b) ligų pavadinimai, pvz.: *baltoji rožė* Mtv 1898 24 (J. Basanavičius greta šios ligos pavadinimo pateikė lotynišką atitikmenį *phlegmone* (plg. *phlegmone* – *flegmona*, *pūlynas* MTŽ), *melynoji liga* VienL 1890 30 4 (greta

skliausteliuose yra pateiktas lotyniškas atitikmuo *cyanosis* (plg. *cyanosis – ci-anozé, odos melynumas* MTŽ), *siutaligė* V 1891 4 56 (šis žodis buvo dabar vartojamo *pasiutligės* termino sinonimas: „<...> mikroorganizmai siutaligės negreit veisiasi žmogaus kune; nuo įkandimo, sakysiu, pasiutusio šunies, iki pradžiai ligos pereina 2–3 mėnesiai arba ir daugiaus“ V 1891 4 56–57), *skaudligė* (tai *reumato* sinonimas: „*Toliaus – toliaus lagoniui pradeda skaudėti kaulai koju, galvos, ir labiausei nakties laike taip smarkei, kad ligonis vargei isz proto neiszeina; bet jis pats savę ramina mislydamas, jog tas nū skaudligės (reumatismo) paeina*“) Sžl 1886 30.

Antram pogrupui priklauso terminai, kurių reikšmės iš šaltinio teksto yra neaiškios:

a) žmogaus organų pavadinimai, pvz.: *plasnojanti gisla* LAK 1885 62, *žabenukai* („Jei motina praded’ vaikui cukrų ir k. į burniukę duoti, isz to prisivelia burniukė, o gomurukas ir žabenukai pasidaro aplipę kaip su kosze, todėl žindomas vaikas ne gal’ per tas kerpes praryti ir praded’ trokszt“) Mtv 1898 12;

b) ligų pavadinimai, pvz.: *Balējimo Liga* LigPr 1883 13 (šis pavadinimas galėtų būti dabar vartojamo *anemijos* termino sinonimas), *baltiejie tyniai* („O isz ligu, kurios kila isz biednystos, neretai pareina ir visokie kaulų uždegimai, k. a. <...>, baltiejie tyniai etc.“) VienL 1890 27 4, *gervių kapojimas* (prie šio pavadinimo yra pateiktas lotyniškas atitikmuo *dermatitis*, bet su klaustuku. Ši liga J. Basanavičiaus apibūdinta taip: „Ta liga yra piemenų, pavasario laike, kada jie basi, su plikoms blauzdoms, vaikszcioja; nuo vėjo ir szlapumo, su padalkomis ir kelinių galais, nepajuntant kaip, suplaka blauzdas, ir jos pasidaro raudonos, o po raudonumo skura suplyssta, isz to ir kraujas rodosi. Jei piemuo ne gal’ paeiti, tai sako, kad „gervės sukapojo tau lēkdamos blauzdas“) Mtv 1898 9, *gruštis* (M. Kuprevičius prie šio žodžio nepateikė nei lotyniško, nei graikiško atitikmens, matyt, jų nežinojo ir parašė klaustuką. Šią ligą jis apibūdina tik vienu sakiniu: „Žmonės kalba: gruštis jai kaš-žin kokia senei įpuolė“) V 1897 3 42, *kaitraliga* (šis žodis galėtų būti *drugio* sinonimas, plg. „drugys, kaitraliga, yra tai pagal seno priežodžio: „szeszelis ligos“ pranokejas arba draugas ligos, vienog-gi vis tai yra svarbus dajktas del nekurių ligų“) LKa 1890 27, *kaitrasłoges* („Visokios dalys kuno gali buti buviu slogos, tai yra gal buti kaitra norija pilve, krutineje, žarnose ir t. toliau“) LKa 1890 28, *laumes spaudims* („Kita kart kitam Nakcze be miegant, užpūl jį toks Spaudims, kad jis ne gal atfikelties, ney Lowoj apšiwersti, ney pasijudyti irgi ney kalbeti. Jis funkei kwapą trauk ir tur

taip guleti, kol jam ta Beda praeina“) LKal 1892 127, *Norvegu niežai* („Jei niežiniu vabalu prisiveisia baisybės, tai spūgelei susilieja – ūda iszszaszuja; tokie niežai vadinosi „Norvegu niežais“ <...>“) Szv 1888 3 82, *piktakarszcziai* („Visi daktarai žino, kaip mirtiniausios ligos, k. a. Azijiszke cholera, cholera infantum, krioklige, ir piktakarscziai iszsijieszko dalis, miestiniu biedžiu apgyventas, ir kokią baisią pjuti jos ten padaro“) VienL 1890 27 4, *rietgalio liga* (Tulose giminėse més matome rietgalio ligą (hip. disease), <...>) VienL 1890 38 9, *skilviakarscziai* („<...>, tankiai pavakarēmis ima drugis krēsti, ir taip ligos vaizdas prisiartina prie skilviakarscziu, <...>“) LAK 1885 57, *sprandoligē* („Tai yra mažų vaikų liga: arba supant, arba ne-sziojant, arba jei vaikas nukrinta nuo lopszio, nusikreczia sau sprandą, tada jis nieko ne valgo visas kunas karscziu apimtas, akys paderusios (jkritusios) vienu verkimu. Tada motinos supranta, kad tai sprandoligē yra, <...>“) Mtv 1898 27.

Iš pateiktų terminų matyti, kad daugiausia neišliko ligų pavadinimų, bet yra neišlikusių ir kitas medicinos sąvokas įvardijančių terminų.

Aptariamųjų medicinos terminų neišlikimo priežastys galėjo būti įvairios. Pirmiausia pažymėtina tai, kad kai kuriais atvejais neišliko ne patys terminai, o tik specialios jų reikšmės, nes kitomis reikšmėmis tie žodžiai ir dabar nebevartojami. Tai tokie daugiareikšmiai žodžiai kaip *gumbas*, *kruopos*, *žiedai*, *skalbiniai*, *rietenos*, *šamas*, *gimtinė*, *kryžius*, *narys*, *šarvai*. Taip pat neišliko siauroje kurios nors tarmės šnektoje vartoti, bet plačiau nepaplitę žodžiai (*kurkštena*). Reikia pabrėžti ir tai, kad nemažai neišlikusių medicinos terminų jau anuomet turėjo pakaitų, kurie juos išstūmė iš aktyviosios vartosenos. Kartais net tame pačiame tekste galima aptikti sinonimiškai vartojamų žmogaus kūno dalių, ligų ar jų požymių pavadinimų. Antai terminai *nervai*, *arterija*, *žarnos*, *kepenys*, *gimda*, *dieglys*, *spuogas*, *viduriavimas*, *vaistas* pakeitė *dirgsnius*, *gyvgylę*, *grobus*, *jaknas*, *motę*, *dygulį*, *papaušką*, *pilvavimą*, *trydą*, *gydyklą*. Kai kurie žodžiai buvo pavartoti tik atskirų autorų raštuose, pavyzdžiui, *pilvaplónės* terminą vartojo V. Kudirka. Vartosenoje galėjo neprigytu žodžiai dėl savo archajiško ar menkinamojo atspalvio (*grobai*, *žabtai*). Svarbi nemažos dalies terminų neišlikimo priežastis yra jų reikšmės neapibrėžtumas ar neaiškumas. Ypač tai pasakytina apie sudurtinius žodžius su dēmeniu *liga*, pvz.: *kaulligė*, *kraujaligė*, *nosligė*, *skaudligė*, *kaitraliga*, *sprandoligė*.

Skyrium minėtini jau nebevartojami į bendrinę kalbą nepatekė barbarizmai, pvz.: *aptieka* Ppaž 1899 14 (x *aptieka* „vaistinė“ LKŽ_e), *čuma* (šiuo žodžiu įvardijama viena iš karštligių rūsių: „Nurodysiu ant karštligių: ču-

mos, choleros, šiltinės, <...>“) V 1890 7 106 (LKŽ_e šis žodis nefiksotas), *jedra* V 1890 8 123 (x *jedra* (< adra, l. odra) „užkrečiama odos liga, tymai, drognės“ LKŽ_e), *mostis* Kaim 1896 2 15 (¹x *mostis* (brus. масть, l. масть) 1. „minkšta vaistų su riebalais masė, vartojama gydymui, tepalas“ LKŽ_e), *palagas* Sžl 1886 59 (²x *palagas* „gimdymas“ LKŽ_e), *smertis* V 1890 2 21 (x *smertis* (brus. смерць) 1. „mirtis“ LKŽ_e), *zapalenija* V 1897 3 41 (x *zapalenija* žr. x *zapalenia* (l. zapalenie) „uždegimas (ppr. plaučių“ LKŽ_e), *žyvatas* V 1897 1 10 (x *žyvatas* 4. „viduriavimas“ LKŽ_e). Daugumas jų jau tada turėjo lietuviškų atitikmenų, pvz.: *liekorius* Kaim 1896 2 15 ir *gydytojas* U 1895 28 143, *liekarstva* Kaim 1896 2 15 ir *vaistas* A 1885 10/11 325, *lisnikai*³ ir *kirmélės* U 1898 11 167, *rona* ir *opa* U 1896 27 131, *rona* ir *žaizda* Gpri 1898 4, *trucyzna* ir *nuodas* Gpri 1898 4.

Dažnai tas pats dalykas pavadinamas keliais žodžiais (ar žodžiu junginiais), iš kurių vienas patekęs į dabartinę vartoseną, o kitas (kiti) – ne, pvz.: *astma* vadinta *trumpa dvaše* LigPr 1883 40; *difterija* Hyg 1897 110 dar buvo žmonių vadinama *gierkles uždegimu puwancziu* Zglkd 1886 13, *difteritu*, *smauginyčia*, *kakline* U 1892 8 293, *krioklige* U 1892 8 294, *troškuliu*, *kriokle* U 1896 13 99; *dizenteriją* vadino *negeru viduriavimu*, *kruviną trižna* A 1883 5 141, *kruviną*, *greitąja* U 1890 3 39, *raudonąja* U 1891 3 131, *kruvinu viduriavimu* U 1897 9 131; *džiova* dar vadinta *džiuwes liga* LigPr 1883 38, *džiutimi* LAK 1885 50, *sauslige* U 1897 9 131 (ši liga dabar dar vadinama *tuberkulioze*); *karbunkulas* dar vadintas *mėlynuoju spuogu* U 1890 8 121 (dabar teikiamas vartoti lietuviškas *piktrotės terminas*); *kataraktą* žmonės vadino *viduriniu valkiumi* U 1897 3 42, *akių apvilkimu* Mtv 1898 5 (lietuviškas atitikmuo yra *lęšiuko drumstis*); *sifilis* V 1890 8 123 buvo vadinamas *brantajs* Zglkd 1885 9, *prancuzais* Sžl 1886 25, *prancuzlige*, *piktąja liga* U 1891 5 230, *prancais* Kd I 1895 5, „*netikusia liga*“, „*blogąja liga*“, „*nedora liga*“ Rodm 1895 6, *prasta liga* (piktąja) V 1897 3 42; *tymai* dar buvo vadinami *drognimis* U 1892 6/7 233; *trachomą* seniau žmonės vadino *dykomis mésomis* U 1897 3 42.

7. IŠVADOS

1. XIX a. pabaigoje labai pagausėjo įvairių lietuviškų spaudinių, taip pat ir iš medicinos srities. Mažojoje Lietuvoje ir Amerikoje buvo leidžiamos originalios ir verstinės lietuviškos medicinos knygelių, laikraščiuose skelbiami

³ Kitur (pvz., Suvalkų gubernijoje) *lisnikais* dar buvo vadinamas vaistas nuo kirmelių (lotyniškai *Flores cinae*): „Bet kur kas geresnis ir tikresnis vaistas yra lisnykai“ U 1897 8 121.

medicinos straipsniai, kalendoriuose – praktiniai medicinos patarimai. Šie populiarinamieji spaudiniai lėmė medicinos terminų gausėjimą.

2. Medicinos klausimais pradėjo rašyti lietuvių gydytojai (P. Avižonis, J. Basanavičius, K. Grinius, V. Kudirka, St. Matulaitis, A. Sketeris, J. Šliūpas, A. Vileišis) ir kiti inteligentai (J. Adomaitis-Šernas, M. Jankus, J. Tumas-Vaižgantas). Taigi spaudiniuose daugiau buvo vartojama lietuviškų medicinos terminų.

3. Lietuviškų medicinos spaudinių problematika buvo plati ir įvairi. Rašyta daugelio medicinos mokslo šakų, taip pat medicinai artimų mokslių – akušerijos, ginekologijos, pediatrijos, epidemiologijos, etiologijos, higienos, sanitarijos, chirurgijos, traumatologijos, venerologijos; anatomijos, bakteriologijos, fiziologijos, vaistininkystės klausimais.

4. Aptartuose spaudiniuose buvo gausiai vartojami įvairių medicinos šakų ir su jomis susijusių mokslių terminai. Daugumas jų tebevartojami ir šiandien kaip oficialūs medicinos terminai. Tai visuotinai gyvojoje kalboje vartojami veldiniai ir tarptautiniai žodžiai. Tačiau didelė dalis medicinos terminų rašytinėje vartosenoje neišliko. Prie tokių priskirtinos retos tarmybės, žodžiai, kuriuos iš aktyviosios vartosenos išstumė jų pakaitai, taip pat archajiškos ar menkinamosios ir neapibrėžtos bei neaiškios reikšmės žodžiai. Skyrium minėtini daugiareikšmiai žodžiai, kurių specialiosios reikšmės neprigijo, tačiau savo pirminėmis reikšmėmis jie tebevartojami ir šiandien. Neišliko, be abejo, ir barbarizmai.

PAGRINDINIAI ŠALTINIAI

- A – *Auszra*, 1883, 1885, 1886.
Džla – *Džiova ir kaip tos ligos apsisaugoti*, Tilžė, 1899.
Gpri – *Gydymas nuo patrakimo ir nuo raupu jcziepijimu*, Tilžė, 1898.
Grm – *Negirdėtas Daiktas ir Geros rodos musų moterelems*, Tilžė, 1893.
Hyg – *Hygiena arba Mokslas apie užlaikyma sveikatos*, Čikaga, 1897.
Kaim – *Kaimynas*, 1896, 1897, 1898, 1899.
Kak – *Kaip atsiginti nū koleros ir kiti naudingi skaitymai*, Tilžė, 1893.
Kd I – *Ką daryti, kad sveiki butume ir ilgai gyventume*, Tilžė, 1895.
LAK – *Lietuvos Auszros Kalendorius*, 1885.
LietB – *Lietuwiskasis Bašas*, 1885.
LigPr – *Ligoniu Prietelius*, Leipcigas, 1883.
LKa – *Lietuvos Kalendorius*, 1890.
LKal – *Lietuviškos Kalendros*, 1892, 1896, 1898.
LUK – *Lietuviškas Ukininkų Kalendorius*, 1886.
LwKal – *Lietuviškofios Kalendros*, 1887.
Mtv – *Medega musu tautiškai vaistinykystai*, Šenendoras, 1898.
NGad – *Nauja Gadyne*, 1894.
Pchg – *Pamokinimas kaip nūg cholieros gintiesi*, Tilžė, 1893.
Pm I – *Patarmės moterims, kurios nori buti sveikos*, Bitėnai, 1899.

- Ppaž – *Pamokinimas, kaip nuo pagedimo apsaugoti žmones, pagedusių šunų aprietus*, Tilžė, 1899.
- Rodm – *Rodos motinoms apie auginimą žindomų kudikių*, Tilžė, 1895.
- Szv – *Szriesa*, 1887, 1888, 1890.
- Sžl – *Svarbiausios žmonių ligos*, Tilžė, 1886.
- Tvn – *Tévyné*, 1896.
- TKK – *Tilžės Keleiwjo Kalendros*, 1887.
- TS – *Tévynés Sargas*, 1897, 1898.
- U – *Ukinjkas*, 1890, 1891, 1892, 1895, 1896, 1897, 1898.
- UK – *Ukiszkasis Kalendorius*, 1897.
- V – *Varpas*, 1889, 1890, 1891, 1895, 1896, 1897.
- VienL – *Vienybė Lietuvninku*, 1890, 1891, 1894.
- Zgld – *Zinia ape gidima ligu kuno ir duszes*, Krokuva, 1885.
- ŽLA – *Žemaičių ir Lietuvos Apžvalga*, 1891, 1894.

PAGALBINIAI ŠALTINIAI

- LKŽ – *Lietuvių kalbos žodynas*, Vilnius, 2005. www.lkz.lt
- MTŽ – *Medicinos terminų žodynas*, Vilnius, 1980.

LITERATŪRA

- Avižonis P. 1909: *Lietuvių Medicinos ir Hygijenos Knigos*, Vilnius.
- Biržiška V. *Lietuvių bibliografija*. III d. Spaudos draudimo laikas (1865–1904 m.), Kaunas, 1929.
- Grinius K. 1895: Apie vieną netikusią knygutę. – *Ukinjkas* 25, 116–117.
- Grinius K. 1922: *Medicinos žinių popularizacija ir Lietuvių medicinos knygų sąrašas*, Kaunas.
- Kuprevičius M. 1897: Lietuviški ligų vardai. – *Varpas* 3, 41–42.
- Lietuvos TSR bibliografija: Knigos lietuvių kalba [1862–1904]* 2 (1), Vilnius, 1985; [1862–1904] 2 (2), Vilnius, 1988.
- Matulaitis St. 1895: Budai gydymo nekurių ligų [recenzija]. – *Varpas* 9/10, 162–163.
- Palionis J. 1995: *Lietuvių rašomosios kalbos istorija*, Vilnius.
- Zinkevičius Z. 1992: *Lietuvių kalbos istorija* 5: *Bendrinės kalbos iškilimas*, Vilnius.

REVIEW OF THE SOURCES OF LITHUANIAN MEDICAL TERMINOLOGY

AND THEIR TERMS AT THE END OF 19TH CENTURY

Although at the end of the 19th century it was forbidden to print using Latin script, there was nevertheless a growth in the publishing and distribution of Lithuanian periodical and non periodical publications. Typical of this type of publishing was medical booklets, newspapers and calendars addressing medical questions.

At the end of the 19th century 25 medical booklets were published in Lithuanian. The majority of them were published in Lithuania Minor (in Tilžė). A few books were published in other towns in Lithuania Minor (Bitėnai, Priekulė) and also in America (Shenandoah, New York, Chicago). These booklets were published in two different types of script: Latin (designed for Lithuania Major) and Gothic (designed for Lithuania Minor). The majority of the books were in Latin script. Some booklets were original, others were translations (the majority). The translations were made from Russian, Polish and German languages. Booklets were written by Lithuanian doctors (Jonas Basanavičius, Stasys Matulaitis, Adomas Sketeris, Jonas Šliūpas, Antanas Vileišis) and other Lithuanian intellectuals (Juozas Adomaitis-Šernas, Martynas Jankus, Juozas Tu-

mas-Vaižgantas, Petras Vileišis). Adolf Richter's booklet *Der Kranken-Freund (Ligonių prietelius)* was very popular. This booklet was translated from German between 1878 and 1898 and went through 21 editions.

Fifteen newspapers published during the period 1883–1899 in Lithuania Minor and America (*Aušra*, *Lietuviškasis Balsas*, *Tėvynės Sargas*, *Ukininkas*, *Varpas*, *Vienybė Lietuvninkų*, *Žemaičių ir Lietuvių Apžvalga* and others) contained more than 150 articles on the subject of medicine and related subjects. Articles were written by well known medical doctors and Lithuanian community leaders Petras Avižonis, Jonas Basanavičius, Kazys Grinius, Vincas Kudirka, Stasys Matulaitis, Adomas Sketeris, Jonas Šliūpas, Antanas Vileišis and others.

Fifteen almanacs published during the period 1883–1899 in Lithuanian Minor contained much about health and treatments.

Lithuanian medical publications covered a wide and varying range of topics. They explained in a popular way various issues of various fields of medical science (obstetrics, gynaecology, paediatrics, epidemiology, aetiology, hygiene, sanitation, surgery, traumatology and venereology) and related sciences (anatomy, bacteriology, physiology, pharmacology).

Medical terminology and terminology related to medicine was abundant in these publications. The majority of those terms are still used as official medical terms. They are inheritances universally used in the common language and international terms. Certain medical terms of this period – rare dialectisms and barbarisms – did not survive in written usage.

Gauta 2006-11-13

Palmira Žemlevičiūtė
Lietuvių kalbos institutas
P. Vileišio g. 5, LT-10308 Vilnius
E. paštas palmira@lki.lt